

УДК 316:472

М. О. Єкімова**ПОНЯТТЯ ВІКОВИХ ЕКСПЕКТАЦІЙ У СОЦІОЛОГІЇ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ**

Розглянуто проблему інтерпретації поняття експектацій, яку уточнено в соціологічному трактуванні. Особливу увагу приділено віковим очікуванням та формуванню вікових норм на підставі уявлень щодо моделей поведінки вікових груп. Підкреслено взаємозалежність вікових очікувань і стереотипів, поширених у суспільстві. Стверджується, що характер експектацій стосовно вікових характеристик і моделей поведінки різних вікових груп, опираючись на наявні вікові стереотипи, може призвести до негативних наслідків як щодо окремих індивідів, так і щодо суспільства в цілому.

Ключові слова: соціальні очікування, вікові експектації, вік, уявлення, взаємодія, стереотип.

Постановка проблеми. Потужним регулятором життєдіяльності суспільства є соціальні очікування. Спираючись на соціально-статусні та демографічні характеристики людини, вони значно спрощують взаємодію між індивідами, групами та суспільством. Саме через поширення стереотипних уявлень щодо притаманних людині рис (стать, вік, раса, національність, віросповідання тощо) суспільство очікує від них відповідної статусно-рольової поведінки.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності суспільства, викликають зміни в соціальних ролях та статусах. Збільшення тривалості життя та працеспроможного віку, розширення меж юності приводить до формування нової парадигми щодо моделей поведінки різних вікових груп. Внаслідок цього індивіди скоріше освоюють нові статусні та рольові моделі поведінки, піддаштовуючись під реальні умови життя, ніж це може зробити все суспільство, а вікові стереотипи залишаються незмінними впродовж багатьох десятиліть.

Зміна вікових меж молодості, середнього віку, старості призводить до невідповідності поширених соціальних очікувань реальній поведінці індивідів, розриву звичної картини світу, порушення соціальних взаємодій та втрати вікових стандартів поведінки. Саме тому все вищезазначене обумовлює актуальність цієї теми.

Стан дослідження. Особливу увагу вивченню категорії віку у своїх роботах приділяли: Д. Даннефер, Ш. Ейзенштадт, Е. Х. Еріксон, І. С. Кон, В. Т. Лісовський, К. Мангейм, А. В. Мікляева, П. Соркін, М. Хальббакс та багато інших. Міждисциплінарний підхід до соціальних очікувань та вікових експектацій притаманний роботам таких психологів та соціологів, як: Г. М. Андреева, Дж. Аткінсон, Г. Блаумер, В. Г. Врум, І. Гоффман, К. Левін, Д. Макклелланд, Дж. Мід, С. Московичі, Н. В. Паніна, Т. Парсонс, М. Рокіч, Дж. Роттер, Б. Скіннера, Е. Ч. Толмен, Т. Шибутані та інших. Проте саме з

© Єкімова М. О., 2015

соціологічної точки зору категорії вікових експектацій не приділялося достатньої уваги, тому **метою** цієї роботи є уточнення поняття вікових експектацій у соціологічному трактуванні та виділення основних напрямків аналізу.

Виклад основного матеріалу. Термін «експектація» (від англ. *expectation* – очікування) у психологічній трактовці розуміється як система очікувань або вимог щодо соціальних ролей, які виконує індивід; включає ряд соціальних санкцій, що впорядковують систему відносин і взаємодій у групі. С. Московичі доповнив цей термін своєю теорією соціальних уявлень, головна ідея якої полягає у вивченні та формуванні системи значень і особистісних смислів суб'єктів під час їх взаємодії. Згідно з С. Московичі соціальні уявлення являють собою повсякденні знання, в яких взаємодіють частково ірраціональні переконання, уявлення, погляди, знання (наприклад, про людину, світ, дітей, вік тощо). М. Рокіч використовував «очікування» як прості судження, усвідомлені або неусвідомлені, виведені з того, що людина говорить або робить, та такі, що допускають існування фрази «Я очікую...». Найбільш характерними особливостями соціальних очікувань можуть бути такі характеристики:

- різниця за ступенем переконаності, тобто людина може розцінювати щось як більш-менш правдоподібне, що відрізняє очікування від знання;

- включення в очікування того чи іншого припущення. Батьки, наприклад, можуть очікувати прояв якихось особливих якостей дитини;

- ґрунтуються на оціночному та афективному компонентах. Так, поширення «культу молодості» та боязнь смерті призводить до обмеження прав людей похилого віку, небажання «мати з ними справу»;

- базуються, головним чином, на випадкових, епізодично акумульованих фактах, які видобуваються з особистого чи культурного досвіду. Значущу роль при цьому відіграють засоби масової інформації;

- відрізняючись від знання, містять спірний підтекст. Індивід знає, що інші можуть думати інакше, ніж він сам, тобто очікування не є загальними;

- підтримуються мінливими рівнями обізнаності. Деякі очікування діють на несвідомому рівні, інші – у виняткові моменти та для деяких специфічних завдань підіймаються на рівень свідомості;

- існують різні ступені прихильності до певного очікування. Індивід може відмовитися від одного очікування та ухвалити інше, він також може чинити опір спробам зміни своїх очікувань ззовні, приводячи багато розумних доказів власної правоти.

У соціології термін «експектація» є ідентичним соціальним очікуванням та являє собою системний комплекс соціальних очікувань, уявлень про те, яким чином у суспільстві мають виконуватися

статусно-рольові приписи. При цьому розрізняють: експектації розпорядчі, які визначають належний характер виконання ролі, та експектації передбачаючі, що визначають імовірнісний характер виконання цієї ролі з урахуванням індивідуальних особливостей виконавця та конкретної ситуації.

На відміну від офіційних приписів, посадових інструкцій та інших регуляторів поведінки в групі, характер вікових експектацій не є формалізованим та його не завжди можна усвідомити [1]. Проте він включає в себе право очікувати від оточуючих поведінки, відповідної до їх віку, та обов'язок поводитися відповідно до вікових очікувань інших людей.

Головну роль у формуванні вікових експектацій відіграє вік. Він являє собою динамічну категорію, що складається з хронологічного, психологічного, біологічного та соціального компонентів, зі встановленими в суспільстві віковими ролями, статусами та очікуваннями [2]. Хронологічний вік – це кількість років, прожитих людиною з моменту народження. Біологічний – більш ширше поняття, що відбиває ступінь морфологічного та фізіологічного розвитку організму. В прямій залежності від біологічного існує психологічний вік як рівень психічного розвитку, обумовлений низкою соціальних факторів. Та тільки остання складова, соціальний вік, є найбільш комплексним та узагальнюючим поняттям. Соціальний вік відображає рівень засвоєння людиною соціальних норм і ролей, типових для суспільства, створює ряд обмежень, що регулюють поведінку людини в період соціалізації, слугує підставою та критерієм для набуття або відкидання певних соціальних статусів і ролей [3]. Всі важливі в соціальному плані події в житті людини (навчання в школі, вузі, початок трудової діяльності, кар'єрне зростання, створення сім'ї, народження дітей, вихід на пенсію) здійснюються з оглядкою на її вік. Характер взаємодії формує певні очікування суб'єктів, що впливають на їх поведінку. Вступаючи в соціальні контакти, індивіди будують систему взаємодії, що заснована на рольових очікуваннях, які можуть набувати стабільного характеру, перетворюючись у норми взаємодії. Саме норми обумовлюють поведінку індивідів, які мають конкретні соціально-демографічні характеристики, до програвання соціальних ролей. Так, із досягненням певного віку індивід має виконувати деякі ролі (школяр, робітник, пенсіонер) чи внаслідок впливу економічних, політичних чи соціальних факторів може нівелювати деякі інші ролі (студент, батько).

Вікові рольові очікування та обмеження для кожного віку залежать від соціального контексту. Під їх впливом у людини на різних етапах життєвого шляху формуються уявлення про схвалювані суспільством форми її сьогодишньої та майбутньої поведінки, вони орієнтують та направляють розвиток і зміну видів діяльності. Але вікові експектації не є універсальними для всіх суспільств, інтерпретація віку в різних суспільствах розрізняється залежно від тривалості

та якості життя (наприклад, у нашій країні 70-річний чоловік є «старезним дідусем», а на Заході він може бути активним, «молодим дідусем»). Так само буде відрізнятися розуміння вікових категорій у різних соціальних сферах: «молодий учений» у сфері освіти та науки за віком буде різко відрізнятися від «молодої балерини». Крім того, не можна нівелювати вплив «вікових годин», уведених у науковий обіг Б. Ньюгартентом у 1968 р., що представляють собою своєрідну форму внутрішнього графіка життєвого шляху, «підказуючи» індивідам на основі вікових очікувань, чого необхідно досягти в тому чи іншому віці. Вони допомагають коригувати людині свою поведінку відповідно до норм та культурних очікувань суспільства. Люди, які через обставини відстають від таких «годин» чи, навпаки, обганяють їх темп, найчастіше відчувають тривогу та особистісний дискомфорт. Так, особливо обдарована дитина, яка закінчила школу чи вуз раніше «допустимого» віку, стикається з нерозумінням суспільства, яке обмежує його подальше становлення стереотипними уявленнями про те, яка поведінка є «типовою» для конкретно визначеного віку [4].

Суспільна свідомість, оперуючи категорією віково-рольового очікування, звертається до віку як інтегральної основи сукупності ролей, виходячи з традиційних або інституціоналізованих норм, вироблених у процесі практичного життя стосовно різних соціально-демографічних груп. Співвідношення очікуваного та реального віку, включення в певні соціальні ролі та функції значною мірою впливає не тільки на соціальний, а й на особистісний статус і авторитет індивіда. Якщо перший тісно пов'язаний зі змістом ролі, то другий, в основному, залежить від ступеня випередження або відставання реального віку від вступу індивіда в роль.

Вікові категорії, будь то молодь, люди середнього чи похилого віку, являють собою соціально сконструйовані проекти, що складаються з правил, законів, принципів, норм, цінностей, соціальних очікувань, зразків поведінки та стереотипів, наявних у суспільстві.

Вікові стереотипи, завдяки яким сприйняття індивідів різного віку, як вказує У. Липпман, відбувається шаблононо, формують у свідомості суспільства ті чи інші очікування. Стереотипи як моделі соціальної дійсності значною мірою спрощують взаємодію з навколишнім світом. У контексті нестачі інформації стереотипне сприйняття сприяє більш швидкому та ефективному реагуванню під час взаємодії. Однак стереотипи не завжди об'єктивно відображають існуючу реальність. Консервативні за своєю природою, вони створюють хибне сприйняття дійсності, що призводить до негативних наслідків, стигматизації, ущемлення прав і навіть дискримінації. Повсякденна взаємодія людей найчастіше ґрунтується на стереотипних уявленнях, характерних для індивіда, групи або суспільства в цілому. Так, вікові стереотипи можуть підкреслювати консерватизм старших поколінь чи амбітність молодих.

Саме через поширені в суспільстві стереотипні уявлення щодо «допустимої» поведінки певних вікових груп формуються та розповсюджуються певні вікові експектації, які, з одного боку, спрощують взаємодію індивідів у суспільстві, з іншого – можуть призводити до негативних наслідків. У зв'язку з цим виникає необхідність більш детального вивчення вікових експектацій, їх зв'язку зі стереотипами та характеру впливу на розвиток суспільства саме в соціологічному контексті.

Список використаних джерел: 1. Kumar P. Role Expectations, Role Perceptions and Role Performance of Extension Personnel / P. Kumar, P. Kaur, R. K. Kalra // American International Journal of Research in Humanities, Arts and Social Sciences. – 2013. – № 4. – P. 6–13. 2. Schwall A. R. Defining age and using age-relevant constructs / A. R. Schwall, J. W. Hedge, W. C. Borman // The Oxford Handbook of work and aging. Oxford University Press. – 2012. – P. 169–181. 3. Settersten R. A. The Measurement of Age, Age Structuring, and the Life Course / R. A. Settersten, K. U. Mayer // Annual Review of Sociology. – 1997. – № 23. – P. 233–261. 4. Курьшева О. В. Социально-психологический анализ возрастных норм / О. В. Курьшева // Вестник ТвГУ. Серия «Педагогика и психология». – 2014. – № 3. – С. 6–16.

Надійшла до редколегії 21.04.2015

Екимова М. А. Понятие возрастных экспектаций в социологии: теоретический аспект анализа

Рассмотрена проблема интерпретации понятия экспектаций, которая уточнена в социологической трактовке. Особое внимание уделено возрастным ожиданиям и формированию возрастных норм на основании представлений о моделях поведения возрастных групп. Подчёркнута взаимозависимость возрастных ожиданий и стереотипов, распространённых в обществе. Утверждается, что характер экспектаций относительно возрастных характеристик и моделей поведения разных возрастных групп приводит к формированию возрастных стереотипов и влечёт за собой негативные последствия по отношению к индивидам и обществу в целом.

Ключевые слова: социальные ожидания, возрастные экспектации, возраст, представления, взаимодействия, стереотип.

Yekimova M. O. The concept of the age expectations in sociology: theoretical aspect of the analysis

The article is devoted to the interpretation of the concept of expectations and their refinement in the sociological interpretation. Special attention is paid to the age expectations and the formation of the age norms on the basis of expectations about the models of behaviors of age groups. An important role is provided for the age category as a complex, dynamic socio-demographic characteristics of individuals consisting of the chronological, biological, psychological and social aspects of the analysis. The age becomes the basis for the formation of age-related expectations in

building the interaction between individuals and groups. A number of age restrictions is formed, allowing to organize, to structure social relations, the behavior of individuals, and thereby the strict frames of playing the age roles are created.

The interdependence of the age expectations and stereotypes prevalent in the society, their influence on the age categories, which are socially constructed project consisting of rules, laws, principles, norms and values is outlined. It is stated that the nature of expectations with respect to the age characteristics and models of behavior of different age groups, resting on the existing age stereotypes can lead to negative consequences both in relation to individuals and to the society in the whole.

Expectations simplify the interaction between the age groups, form socially acceptable age-related patterns of behavior for each age category. But they also can have a negative impact on the psychological state, age-role behavior of individuals and groups. In this regard, there is a need for more detailed study of the age expectations in the sociological context.

Keywords: social expectations, age expectations, age, imagination, interaction, stereotype.

УДК 316.47:37.063(477)

В. В. Кузьмін

СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ КАР'ЄРНИХ СТРАТЕГІЙ МОЛОДІ, ЯКА НАВЧАЄТЬСЯ

Досліджено соціальні чинники сприяння розвитку кар'єрних стратегій молоді, яка навчається, у фокусі її професіоналізації в ВНЗ України; класифіковано молодь, яка перебуває на етапі навчання та випуску, на різні соціальні спільності на основі навчання, соціалізаційного і професіоналізаційного досвіду та кар'єрних траєкторій; здійснено спробу моделювати і класифікувати кар'єрні стратегії молоді, що визначають рівень їх особистісної активності на різних рівнях системи сприяння розвитку кар'єри.

Ключові слова: кар'єра, соціалізація, студент-випускник, ВНЗ, сприяння.

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку соціально-економічних перетворень в Україні у світлі поглиблення кризових явищ у вітчизняній економіці та воєнно-політичної нестабільності у найбільш економічно активних східних регіонах нашої країни все більшої актуальності набуває проблема працевлаштування студентської молоді та допомога майбутнім фахівцям ВНЗ у побудові кар'єри.

Постановка проблеми. Не викликає жодних сумнівів те, що ситуація, яка склалася на сучасному ринку праці, в значній мірі викликає різні побоювання не тільки у фахівців-випускників, а й у професіоналів зі значним досвідом роботи в різноманітних сферах.

Терміни «сприяння побудові кар'єри молоді», «професіоналізація» ще не достатньо оформились в інституті зайнятості, спеціалізованих